

פתרון הבחינה

היסטוריה

קיץ תש"פ, 2020, שאלון: 22382
מוגש ע"י צוות המורים של "יזאל גבע"

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

השפעת מלחמת העולם הראשונה על הפרט / האדם

הנבחנים נדרשו לענות על שתיים מהשאלות 1-3

שאלה 1- "גילוייה מחדש של מגפת השפעת הגדולה" / ג' ביינר

סעיף א'

שתי העמדות המנוגדות בנוגע לקשר בין מלחמת העולם הראשונה ובין התפרצות מגפת השפעת הן:

(1) ישנו קשר בין המגפה למלחמה –

נימוק א' – האוכלוסייה הייתה מותשת וחלשה כתוצאה מהמלחמה שהשפיעה קשות על העורף. החולשה יכולה הייתה להוות קרקע פורייה להדבקות במגפה.

נימוק ב' – תנועת הכוחות (חיילים, ציוד) של האימפריות גרמה להתפשטות המגפה בכל המדינות אליהם הם הגיעו.

נימוק נוסף – המגפה הייתה תוצר של תנאי החפירות בחזית המערבית והתפשטה דרך בתי החולים הצבאיים של מדינות ההסכמה.

(2) לא ניתן להוכיח קשר בין המגפה למלחמה –

נימוק א' – בפועל המגפה הייתה קטלנית יותר במקומות אליהם המלחמה לא הגיעה. היא פגעה לא רק במדינות המשתתפות אלא גם במדינות ניטרליות. המגפה הגיעה למקומות שלא הושפעו כלל מתנועות הכוחות כמו קהילות אסקימוסים.

נימוק ב' – דווקא באירופה, בקרב המדינות המשתתפות במלחמה, הייתה המגפה קטלנית פחות מהמלחמה עצמה. לכן הקשר לחולשת האוכלוסייה או לתנאי החפירות חלש ולא מוכח.

סעיף ב'

שלושה גורמים בגללם נשכחה מגפת השפעת –

1) לדעת ביינר, הזיכרון המפותח כל-כך של המלחמה הגדולה, האפיל על זיכרון השפעת הגדולה והוא מהווה גורם מרכזי להשכחה הציבורית שלה. למלחמת העולם הראשונה מכלול של "מחוזות זיכרון" – אוסף גדול ומגוון של ייצוגי זיכרון, כמו מוזאונים, אנדרטאות, מרכזי מורשת וטקסים. זו גם המלחמה הראשונה בה הוקמה באירופה מצבה אישית לכל חייל כך שגם בתי העלמין הצבאיים הפכו לחלק מאתרי הזיכרון. לעומת כל אלה, בולט ההיעדר המוחלט של אתרי זיכרון ציבוריים למגפה הגדולה.

גורמים נוספים שביינר מביא ע"פ חוקרים אחרים -

2) המוות מהמחלה נתפש כלא-הירואי, לא זכה למפעל הנצחה לאומי שטופח ע"י ותיקי המלחמה והמדינות הלוחמות, ולכן הלהיב פחות את דמיונם של מעצבי דעת הקהל.

3) מאחר והמחלה פגעה בצעירים ולא בגברים הקשישים שאיישו את תפקידי המפתח בעולם הפוליטי, לא מתו ממנה מנהיגים בולטים או דמויות מפורסמות – כך שלא היה לה היבט סלבריטאי וכותרות מרשימות.

ניתן להציג גם את הגורמים הבאים – אופייה החולף של המגפה; האוניברסליות שלה; הממסד הרפואי שהעדיף להצניעה.

הסיבות בגללן נזכרו מחדש במגפה זו –

החל משנות התשעים חווה העולם שלושה גלים של מגפות שפעת:

8-1997 התפרצה מגפת שפעת עופות קטלנית מזן חדש בהונג-קונג.

3-2002 התעוררו חששות בעקבות גילוי מחלת הסארס בסין.

2009 שוב פרצה מגפת שפעת עולמית.

גלים אלה העלו שוב את הצורך של הרשויות להמחיש לציבור את גודל הסכנה והצורך להתכונן אליה. לשם כך הם נעזרו בתקדים ההיסטורי של מגפת 1918-1919.

רק תחת איום של התפרצות מגפה חדשה, נולד זיכרון מחודש של מגפת השפעת, לאחר שמונים שנה בהן היא נשכחה.

דוגמאות להזכרות מחדש במגפה –

- עיתונים חזרו לראיין עדים שעוד נותרו בחיים.
 - משרד הבריאות האמריקאי הקים אתר אינטרנט ל"סיפורי מגפת השפעת העולמית" בו רוכזו סיפורי ניצולים, משפחות וידידים. הוא גם הפיק סרט תעודה המלווה בערכת הדרכה לשימוש בבתי הספר.
 - ספרי לימוד ותוכניות בתקשורת מתייחסים למגפה של אז, כדרך ללמוד איך להתמודד עם שובה של מגפת שפעת נגיפית קטלנית.
- ניתן להביא דוגמאות נוספות.

שאלה 2- "התגייסות חברתית וכלכלית במלחמת העולם הראשונה" / ע' אבנר סעיף א'

שלושה אתגרים בתחום הכלכלי-חברתי עקב המלחמה, עמם התמודדו המדינות שהשתתפו במלחמה -

1) צורך בגיוס מלא של כל כוחות הצבא (סדיר ומילואים) לתקופה בלתי מוגבלת. מדובר גם באתגר חברתי (איך לגייס את התושבים ללחימה) וגם באתגר כלכלי (איך לממן את הגיוס הנרחב). האתגר של מדינות אירופה בגיוס הלוחמים נבע מעצם היותן מדינות כמעט דמוקרטיות עם השקפת עולם ליברלית בה לפרט, לרצונו ולטובתו ערך עליון. המדינות השתדלו לא להתערב בחיי החברה והכלכלה וברובן לא הייתה חובת גיוס.

(2) מחסור באספקת מזון לצורכי המלחמה ולצורכי האזרחים.

לאורך כל המלחמה היו בעיות חמורות של אספקת מזון עקב הפגיעה ביבוא. התפתח ניגוד חריף בין החובה של המשטר לספק תזונה לכלל האוכלוסייה (ע"פ עקרון השוויון), לבין הצורך לקיים את כושר העמידה של קבוצות בעלות חשיבות כמו הפועלים, החיילים, המנהלים והמקורבים לשלטון. תהליכים כלכליים-חברתיים כמו היווצרות של שוק שחור, זכויות יתר לקבוצות מסוימות ומחסור קיצוני במזון עד מצב של רעב במזרח אירופה, ערערו את השלטונות ואת תמיכת הציבור במאמץ המלחמתי. מצוקת המזון פגעה קודם כל בתושבי הערים. בכפרים לא סבלו מרעב מאחר שאת מבחר התוצרת ייעדו קודם כל לעצמם.

בגרמניה לדוגמה, רבע מהצריכה הגיע מיבוא. מצור ימי בריטי עצר כמעט לחלוטין את סחר המזון. חלק גדול מכוח העבודה החקלאי גויס לצבא, ונוצר מחסור גדול בדשנים - מצב שלא אפשר להגביר את הייצור העצמי של מזון.

(3) אתגרים בתעשיית המתכת והנשק: בתעשיית המתכת לא היו ערוכים לייצור המוני של תחמושת חדישה ומורכבת. תעשיית המלחמה נדרשה לזמן התארגנות להכנת כלי הנשק וקליטת פועלים חדשים לייצור המוני.

אחד הקשיים בקליטת הפועלים זה הצורך להכשיר כמות גדולה של עובדים וכן לשכן אותם בסמוך למפעל. פועלים נהרו ממרחקים להצטרף לתעשיית החימוש ורצו לגור ליד המפעלים. יחד עם זאת, לא נבנו בתים חדשים בגלל מחסור בידיים עובדות וחומרי גלם. כתוצאה מכך מחיר השכירות עלה. במקביל, נשים רבות נותרו ללא מפרנס (הבעלים גויסו או נהרגו) והן לא הצליחו לממן את שכר הדירה. בכמה מדינות פרצו הפגנות ושבתות והוגשו עצומות בנושא.

דרכי התמודדות עם שניים מן האתגרים שהוצגו לעיל (יש להציג שניים מאלה) –

(1) התמודדות עם הצורך לגייס לוחמים:

דוגמה לכך ניתן לראות בבריטניה. הבריטים ניסו תחילה להסתמך על התנדבות. שר המלחמה פנה להמונים ובהתלהבות של חודשי המלחמה הראשונים התגייסו עשרות אלפים כל חודש. מקור חשוב להתנדבות היה פניה לבני אותו מקום או משלח יד (תחום עיסוק) – כמקור לחיזוק תחושת שייכות שתגביר את המוטיבציה לגיוס. בתעמולת הגיוס של הבריטים הודגשו שני מסרים – מחויבות לאומה ואבירות אישית. על אף כל אלה, זרם המתנדבים הלך ונחלש בהדרגה: עדין נותרה שכבת גברים שלא נכנעה ללחץ חברתי כך שרק בסוף 1915 הוטל גיוס חובה כללי. צו הגיוס יצר תחושה זמנית וחולפת של שותפות גורל בתוך חברה שהייתה שקועה במאבק חברתי עמוק – בין אצולה לבורגנות; בין גברים לנשים; בין ליברלים לשמרנים. בעיקר אנשי מעמד הפועלים, שעד אז לא התקבלו כשווים בקהילה האזרחית והפוליטית, אומצו לחיק החברה וחשו התרוממות רוח וסיפוק לאור האחוה שנפלה בחיקם. הגיוס כפה על כולם לחלוק מעמד שווה מתוקף החוק.

(2) התמודדות עם הצורך לממן כוחות לוחמים לתקופה בלתי מוגבלת:

גיוס כספים: ככל שהתקדמה המלחמה, ממשלות אירופה היו חסרות את המשאבים הכלכליים לניהול המלחמה ונאלצו להשתמש בדרכים שונות על מנת לגייס כספים לטובתה. שתי דרכים דרכן גייסו מדינות אירופה כספים ומופיעות במאמר הן אשראי ומיסוי. בריטניה לדוגמה, השתמשה בנכסים הרבים שהיו לאזרחיה מעבר לים לטובת מימון המלחמה. בהמשך, קיבלה המדינה אשראי מארה"ב. המיסים עלו בהדרגה והורחבו גם למעמד הפועלים. מסי הירושה עלו במהלך המלחמה ומס הוטל על יצרני הנשק שגרפו רווחים גדולים.

בגרמניה, שילמו למדינות סקנדינביה בפחם וזהב תמורת יבוא. המדינה גייסה כסף מזומן בעזרת מלוות מלחמה ובהמשך נאלצה להגביר את הדפסת הכספים.

(3) התמודדות עם המחסור במזון:

ממשלות החלו להתערב ולהנהיג פיקוח בתהליך מדורג בהתאם להתפתחות המצב. בבריטניה, הממשלה הנהיגה מדיניות קיצוב של מזון מן החי – בשר, ביצים גבינות, שומנים וסוכר. הבריטים הבטיחו מחירי מינימום לאיכרים עבור התוצרת הם מגדלים במטרה לתת להם ביטחון להגדיל את הייצור מבלי לחשוש מהצפה בעודפים.

בגרמניה היה פיקוח על אספקת הלחם ועל מוצרים נוספים. מתוך רצון להפנות מזון שיועד לבעלי חיים לטובת האזרחים, ציוותה הממשלה לטבוח חלק ניכר מהחזירים במדינה כך נותר מחסור גדול בבשר ושומן. במהלך 1916 הקימה ממשלת גרמניה סוכנות לאספקת מזון. השלטונות קצבו מנת מזון אחידה לכולם שהספיקה בקושי לקיום (פחות מכמות זו היה יוצר רעב, מחלות ומוות ויותר מכמות זו לא היה בנמצא).

ניתן להתייחס גם לסיוע בתחום הדיור שניתן על ידי המדינות על מנת לפתור את בעיית השכירות הגבוהה של מעמד הפועלים (ובכך לאפשר להם להצטרף לתעשיית המלחמה שהייתה חסרה בכוח אדם).

סעיף ב'

למציאות שנוצרה במלחמה, הייתה גם השפעה חיובית בתחום חברתי. שתי דוגמאות דרכן ניתן להסביר קביעה זו:

(1) התחזקות מעמד הפועלים (כולל שינוי במעמד שלהם ומתן זכות בחירה)

ערב המלחמה היו מדינות אירופה שקועות במאבקים חברתיים בין בעלי ההון ומדינאים ובין איגודי הפועלים שחתרו לשינויים במשטר. בעקבות המלחמה, השתפר מעמד הפועלים: האיגודים המקצועיים נדרשו לשינויים רבים (למשל קליטת פועלים לא מיומנים לעבודות מקצועיות) ומספר הפועלים בהם הלך וגדל. כתוצאה מכך הם צברו כוח רב והשפעה גוברת על השלטון. מנהיגי הפועלים תמכו במלחמה ואף השתלבו בהנהלתה (חלקם אף לקחו חלק בשלטון עם סיום המלחמה). במהלך קמו מועצות משותפות למעסיקים ולפועלים שעסקו בעדכון השכר ופיקוח על תנאי העבודה. כך בלחץ המלחמה, גדל השוויון החברתי. את המהלך החברתי-כלכלי הזה מקבל מכנה עופר "סוציאליזם של מלחמה".

(2) שינוי במעמד הנשים

לפני המלחמה, תעסוקת הנשים הייתה מוגבלת. בבריטניה עבדו בשכר כשליש מסך הנשים הבוגרות, אך תמיד במקצועות נשיים מובהקים. העיסוק הנפוץ ביותר היה משק בית. כל משק בית מהמעמד הבינוני החזיק לפחות משרתת אחת שדאגה לעבודות הניקיון, בישול, הסקה בפחם וטיפול בילדים (רוב המשרתות היו ממעמד הפועלים או ממוצא כפרי). בנוסף, הרבה נשים עבדו בחקלאות ובתעשיות הצמר והכותנה. נשים ממעמד הפועלים החלו בהדרגה להיכנס כעובדות בחנויות, כפקידות וכמדפיסות במשרדים. בעת המלחמה נוצר מחסור בידיים עובדות. כתוצאה מכך נשבר המחסום המגדרי בתעסוקה, כלומר נשים החלו להשתלב בענפים גבריים כמו תעשיית המתכת וחומרי הנפץ, התחבורה הציבורית, מנהל ציבורי. בכולן החלו נשים להופיע בבגדי עבודה. גם רוב הטיפול בפצועים בעורף ובקרבת החזית נעשה ע"י נשים. לפתע היו הרבה פחות נשים המטפלות בתינוקות ויותר במקומות העבודה. השכר הגבוה שקיבלו והתעסוקה המלאה, העניקו לנשים עצמאות שהן לא היו רגילות לה. דוגמא לכך היא ירידה דרסטית בשיעורי הילודה (בגרמניה ירדו עד כדי כמחצית ובבריטניה ירדו עד כרבע).

לאחר המלחמה נדחקו הנשים בחזרה לתוך הגטו התעסוקתי (כלומר להפליה על בסיס מיני/מגדרי שהייתה קיימת לפני המלחמה). אך בסופו של דבר מדובר בנקודת ציון משמעותית במאבק לזכויות של נשים. בחלק המדינות נשים קיבלו זכות הצבעה וייצוג בשלטון לאחר המלחמה.

דוגמא נוספת:

המדינות הכירו בחובתן לדאוג לקורבנות המאבק הכלכלי ולא רק הצבאי. הן החלו לשלם דמי אבטלה וסייעו למערכות החינוך והבריאות. ניתן להביא לדוגמא את המשך הפיקוח על מחירי שכירות הדירה שהמשיך גם לאחר המלחמה.

שאלה 3 - "ילדים וילדות ביישוב היהודי בא"י בזמן מלח"ע ה-1" / ז' שנקולבסקי

סעיף א'

שניים מהקשיים שחוו הילדים בארץ-ישראל בזמן מלחמת העולם הראשונה ודרך ההתמודדות עם כל אחד מהקשיים -

(1) הקושי - המציאות בארץ במהלך המלחמה בפן האזרחי-משפטי – בעלי הנתינות הזרה גורשו, אחרים חויבו להתעת'מן ולהתגייס לצבא העות'מאני. היו שהסתתרו כדי להימנע משניהם, חיו בזהות בדויה או חיים כפולים (כלפי חוץ תמכו בשלטון ובסתר ניהלו נגדו מאבק). העות'מאנים שידעו על מחתרת הפועלת נגדם עסקו בחיפוש ומעצרים שפגעו ברבים שלא היה להם קשר לכך.

דרך התמודדות הילדים עם הקושי - הילדים צפו בתהליכי השינוי שעברו על המשפחות – הורים שהתעת'מנו, גויסו, הסתתרו, גורשו או נעצרו באשמת ריגול... כל זאת כאשר אין להם כל יכולת להבין את השינוי או להשפיע עליו. לפעמים הוסתרה מהם האמת במטרה לגונן עליהם וכדי שלא יחשפו את הסוד, ולפעמים הם נדרשו לגלות בגרות ומצאו עצמם שותפים לסוד ואז חיו בחרדה, פחד ואחריות לגורל ההורים.

למשל, בחיבור של ילד מביה"ס תחכמוני בירושלים, הוא מספר על אביו שהסתתר, אימץ זהות בדויה והסווה את מראהו, בעוד האם סיפרה שנסע לחו"ל. כשחזר בזהות המחופשת סרב הילד להכיר אותו ודבק בסיפור הנסיעה לחו"ל. ילדי המשפחה האחרים חיו בחרדה מתמדת שמא ייתפסו. כך הם הפכו לשותפים בשמירה על בטחון האב וחוו שינוי בתפקידי בני המשפחה.

(2) הקושי - המציאות בארץ במהלך המלחמה בפן הכלכלי – במהלך המלחמה חוו תושבי הארץ עוני, מחסור ורעב מהסיבות הבאות:

כספי החלוקה נמנעו מ"היישוב הישן" מאחר ותנועת הדואר והשליחים נעצרה; שווקים נעצרו בפני האיכרים; השלטונות החרימו מזון רב לטובת הצבא הטורקי. בשנת 1915 הייתה בארץ מכת ארבה שחיסלה יבולים רבים.

בשנת 1917 עם הכיבוש הבריטי החמיר המצב – הארץ נותקה מאספקת מזון שהגיעה מירדן (שהייתה עדיין בשליטה עות'מאנית), המטבע המקומי איבד את ערכו, המזון התייקר.

דרך התמודדות הילדים עם הקושי - ילדים היו קורבן טבעי של המציאות הקשה. הילדים הפכו לחסרי ישע מול המצב. הרעב קיבל ביטוי בחיבורים בהם השתקף גם חוסר האונים של המבוגרים למול מצוקת הרעב – עולה עדות למשבר אל מול חוסר היכולת לתת מענה לצורך הקיומי הבסיסי במזון.

לנוכח המצב, נוצרו לעיתים חילופי תפקידים בתוך המשפחה – הילדים נטלו חלק במאמץ להשיג מזון ע"י יציאה לעבודה, עמידה בתור לחלוקת המזון, גנבה או קיבוץ נדבות. תפיסת הילדות המוגנת נסדקה. גם הם הצטרפו למעגל בעלי האחריות להשגת המזון, לתסכול כאשר לא הצליחו בכך ולבושה לעיתים שהיה

בחיפוש אחר המזון, ולתחושת אשמה כאשר מישהו מבני המשפחה נפטר מהרעב. הרעב הציב דילמות מוסריות גם בפני הילדים – לגנוב מזון למשל...

קשיים נוספים ודרכי התמודדות שניתן להציג – גלי הגירוש מהארץ; היעדר אב ויתמות; התמודדות עם אובדן ושכול; התמודדות עם המלחמה הפעילה; פרשיית הריגול שהייתה בארץ; הציפייה לכיבוש הבריטי.

סעיף ב'

"המהפכות בתחום החינוך נעשו על ידי המורים כאילו לא הייתה מלחמה, ואולי דווקא המלחמה אפשרה לחולן".

הסבר הציטוט –

במהלך המלחמה נאבקו המורים בארץ לשמור על מסגרת ביה"ס ועל שגרת הלימודים כעוגן ליצירת יציבות ושגרה. השגרה נדרשה כדי להתגבר על התנאים הקשים – המורים והתלמידים היו רעבים לחם, וכולם חוו חוויות אישיות קשות. השגרה הפכה להיות כלי להתמודד עם הקשיים, כוח מחזק, שיכול להשכיח קצת מהתלמידים את המציאות – "כאילו לא הייתה מלחמה" ולהחזיר להם תחושת שחרור ושמחה. לשם כך נדרשו מורים עם שאר-רוח וכריזמה שהצליחו ליצור יראת כבוד ועניין אצל התלמידים למרות הכל. כחלק מהשמירה על השגרה לא הופסקו בארץ מהפכות חנוכיות שהיו בעיצומן עם תחילתה. המאבק על יישום המהפכות למרות המציאות הקשה מסביב, נתפס כהרואי וחשוב, כחלק מהמאמץ הכולל לשמור על החינוך העברי-לאומי.

"אולי דווקא המלחמה אפשרה לחולן" – אולי דווקא מתוך הרצון להמעיט בהשפעת המלחמה ולא לתת למציאות שיצרה לחדור לחיי הילדים ולמערכת החינוך, הייתה ההתעקשות על המהפכות גדולה יותר.

שתי דוגמאות למהפכות או שינויים שהתרחשו בתחום החינוך בארץ-ישראל בזמן המלחמה –

1) בבית ספר לתלמוד תורה של הספרדים בעיר העתיקה החלה מהפכה חינוכית עוד לפני פרוץ המלחמה ובמהלכה היא הלכה והתחזקה – שילוב לימודי חול וקודש באוריינטציה מודרנית, כולל הענקת שירות הסעדה והיגינה לתלמידים. הלימודים בזמן המלחמה הוארכו עד השעה ארבע, ביה"ס קיים שיעורי ערב ומפגשים להורים בסופי שבוע.

2) הבחירה של מנהלים רבים במהלך המלחמה, לקבל חסות של המשד הארצישראלי וליצור מהפכה ביחסי הכוחות – המוסדות הלאומיים שלטו לראשונה ברוב מוסדות החינוך בארץ (ולא חברות יהודיות פרטיות-חיצוניות).

ניתן להציג גם את אלה –

- בבית הספר בהר-טוב נערך ניסוי בשנת 1915 בחינוך עמלני עברי (חינוך הדוגל בפעילות עצמאית של הלומד, בשילוב מאמץ שכלי וגופני. עקרונות שהתחברו עם עקרונות הציונות והמאבק ליצירת "היהודי החדש" – בעיקר עם רעיון כיבוש העבודה והפיכתה לעברית). ביומנו מתאר המורה דוד אידלסון את הניסוי כאילו כלל אין מלחמה במקביל והוא פועל להפצת השיטה בקרב המורים בעיצומה של מלחמה.
- בתי הספר נטלו על עצמם אחריות לחינוך, בריאות, היגינה ותזונה של התלמידים, הם הפכו גם למרכזי סיוע ועשו מאמצים לספק ארוחה, בגדים ואף מקום לינה. האירועים שחוו התלמידים והמורים כאחד, יצרו לעיתים יחסי קרבה ביניהם.